
Az artegnai fecskék. Vendégmunkások Svájcban, Franciaországban és Németországban

Az északkelet-olaszországi Friuli tartomány a történelem során mindig a népek és kultúrák metszéspontja, találkozási helye volt. Habár már a megelőző századokban is jellemző volt az emigráció erre a területre, tömeges jelenséggé csak a XIX. század második felében vált: a véglegesen tengeterültra kitelepülők mellett ekkor jelentős számú szezonális munkavállaló jelent meg különböző európai országokban. A folyamat kialakulásának legfőbb oka a terület kedvezőtlen gazdasági helyzete és az ezzel összefüggésben álló nehéz megélhetési körülmények voltak. A helyzetet súlyosította, hogy 1841 és 1860 között a bortermelés a filoxéra-járvány miatt több mint tizedére esett vissza és a hagyományos szőlőfajták jó része is eltűnt. Emellett a szintén számos családnak megélhetést nyújtó selyemhernyó-tenyésztés is krízisbe került, mivel az ekkor járványszerűen terjedő szemcsekór a termelést mintegy felére csökkentette, amellett, hogy a kormány adópolitikája szintén kedvezőtlenül hatott az ágazat tevékenységére. Az olasz ország létrejöttét követően tehát a terület mezőgazdasága továbbra sem tudott kilépni az elmaradottságból és az ipari fejlődéshez szükséges tőke sem állt rendelkezésre a tartományban, ami hozzájárult az alacsony életszínvonalon élő népesség kivándorlásához.

Az alábbiakban ismertetett kötetek a debreceni–olasz kapcsolatok szempontjából is figyelemre méltó friuli település, Artegnia emigránsainak helyzetét mutatják be az olasz egység létrejöttét követő évektől egészen az ezredfordulóig, a tartomány szociális és gazdasági problémáinak ismertetésétől kezdve az egyéni tapasztalatok leírásáig. Az artegnai Associazione „*la Sisile*”¹ célja ugyanis a friuli településről emigráltak külföldi jelenlétével és tevékenységével kapcsolatos adatok összegyűjtése, rendszerezése és hozzá-

1 Artegnaiak által alapított kulturális egyesület. A *sisile* szó artegnai dialektusban fecskét jelent, amelynek szimbolikus értelme van, amennyiben a szezonális emigrációval összefüggésben használják: azokat a munkásokat jelenti, akik bár külföldön dolgoztak, a családi fészekbe minden szezon végén hazatértek.

férhetővé tétele; egy olyan adatbázis létrehozása, mely segítséget nyújthat a téma iránt érdeklődő kutatóknak. Eddig megjelent három kötetük célszám-gonként dolgozza fel az összegyűjtött adatokat: az első (a *Pignots*)² Svájc felé, a második a Franciaország felé, a harmadik pedig a Németország felé irányuló emigrációjukat mutatja be. A kötetek két fő szerzője *Elisa Della Mea*, történész és *Egidio Madussi*³ irodalomtanár.

Annak ellenére, hogy a korszakban hazánkba is számos vállalkozó és munkavállaló érkezett, a friuli szezonális emigrációval hazai kutatás illetve magyar nyelvű szakirodalom nem foglalkozik. Friuliban viszont több helytörténeti jellegű mű, tanulmány jelent meg a témával kapcsolatban, melyeket az ismertett kötetek is számon tartanak és felhasználnak. Az egyesület által végzett kutatómunka során ezen kívül helyiekkel, artegnai emigránsokkal és leszármazottaikkal készített interjúkat, hagyatékokat, magántulajdonban lévő dokumentációt is felhasználtak a községi iratanyag mellett. Az egyesület által közzétett adatok további forrásai a plébániai értesítők, népszámlálási adatok, *AIRE Anagrafe Italiani Residenti all'Estero* (külföldön honosítottak listája), a *Museo Nazionale Emigrazione Italiana 1876–2005* közötti és a *Commissario generale per l'emigrazione* éves emigrációs statisztikája. A településre vonatkozó számadatok összegyűjtése révén szemléletes statisztikai kimutatások, táblázatok szerepelnek a kötetekben, melyek amellet, hogy aprólékos gyűjtőmunkáról tesznek tanúbizonyságot, olyan információkkal látják el az olvasót, melyek más munkákban nem lelhetők fel. A statisztikák és adatok rendszerezésében és közzétételében *Stefania De Pauli* és *Luciano Da Rio* vett részt. Noha a különböző források más és más számadatokkal szolgálnak – kiadott útlevelek, eladott vonatjegyek, polgármesterek nyilvántartásai közötti eltérések, nem említve az illegálisan kivándorlókat –, vitathatatlan, hogy az emigráció rendkívüli méreteket öltött a korszakban. Pontosabb adatok azonban csak az 1900-as évektől kezdve találhatóak meg, mivel ekkortól két szervezet is segítette a kivándorlókat: a *Segretariato per l'Emigrazione* és a katolikus *Segretariato del Popolo*.

A kötetek a kivándorlás okain és módjain, valamint a külföldön dolgozók munka- és életkörülményein túl szabadidős tevékenységükre, esetleges integrációjukra és oktatásukra is kitérnek, valamint a nők helyzetét is tárgyalják. Az utolsó fejezetek rendszerint jelenleg is külföldön élő honfitársakat mutatnak be, a függelékben pedig statisztikai adatokat, grafikonokat és

2 A *Pignot* (isz. *Pignots*) elnevezés a köpülő (*pigne*) szóból származik, számos esetben az artegnaiak megnevezése.

3 Az egyesület alapítója és korábbi elnöke Egidio Madussi, a település egykori polgármestere. Helytörténeti jellegű további kötete: *Artegna si racconta. Metamorfosi di una Comunità 1945/1975*. Aviani & Aviani Editori, Udine, 2012. 678 p.

országoként több száz emigráns nevét közlik. A kivándorlással kapcsolatos általánosabb leírást, illetve egy átfogó kép bemutatását már az első kötet elején megtaláljuk, amellett, hogy a szerzők a későbbiekben is többször hangsúlyozzák a legfontosabb megállapításokat. Noha az információ-feldolgozás országokénti csoportosításban történik, vannak olyan általános jellemzők, melyek minden célország esetén meghatározóak, s ezért egy összefoglaló áttekintés során kiemelendők mindhárom kötet vonatkozásában.

A tárgyalt másfél évszázados időszakot ugyanis három fő részre osztják: az olasz egység létrejöttétől az első világháborúig, a két világháború közötti és a II. világháború utáni szakaszra. A terület emigránsai már a XIX. század közepét megelőzően is végeztek kereskedelmi és kisipari jellegű tevékenységeket elsősorban Bécs, Karintia, Stájerország, Morvaország, Szlavónia, Magyarország és Bajorország területén. A szerzők megállapítása szerint viszont az artegnaiak a carniai *cramárs*⁴ aktivitásához kevésbé kapcsolódtak; kereskedelmi jellegű tevékenységet mégis végeztek, sajt és szalámi előállításával és árusításával foglalkoztak főképp a bécsi Praterben. Ilyen előzmények mellett az I. világháborúig terjedő időszakban az Osztrák–Magyar Monarchia, majd az egyesült Németország ("germanies") lett az elsődleges célpont. Az ekkor zajló ipari és infrastrukturális fejlesztések, főképp az építőiparban nagy munkaerő-szükségletet idéztek elő. A gombamód szaporodó téglagyárak szinte ki sem elégítették a folyamatos nagy keresletet, a tégláégetés pedig, melyben a friuliak élen jártak, igen keresett mesterség lett. A lombardiaiak és venetóiak mellett viszont már Svájcban is kezdtek feltűnni a friuli szezonális munkások.

Az I. világháború kitörése kevesebb mint egy év alatt 80 ezer kivándorlót kényszerített haza, mely rendkívül negatív hatást gyakorolt a régióra. A visszaáramló, megélhetés nélkül maradt munkanélküli lakosság létszáma ugrásszerűen nőtt meg, fenntartásukat a települések csak segélyek, kölcsönök igénybevételevel tudták megoldani.⁵ Az emigráció ismételt fellendüléséhez támogatást nyújtott a fasizmus is, hiszen ez részleges megoldása volt a nagy méreteket öltő munkanélküliségnek és az ehhez kapcsolódóan kialakult társadalmi problémáknak. Az I. világháború után kötött bilaterális egyezményeknek köszönhetően Franciaország lett az újjáéledő kivándorlás elsődleges célterülete, ahol a háborús emberveszteségek miatt nagy volt a

4 A *cramárs* friuli (carniai) vándorkereskedők elnevezése, akik már a XIII. századtól kezdve az Alpokon keltek át, hogy eljussanak Ausztriába és más vidékekre, hogy ott különféle árukkal hálaljanak.

5 Érdekesség és egyben Artegna rendkívül nehéz helyzetét is mutatja, hogy mindezek mellett a település privát kölcsönt volt kénytelen felvenni a debreceni szalámigyáros, Giovanni Battista Vidonitól.

munkaerőigény. A II. világháborúig az egyesület adatai alapján az artegnai emigránsok 52 százaléka érkezett az északi területekre, elsősorban Párizs környékére: ácsok, kőművesek, kőfaragók, burkolók (mozaikkészítők, betonozók), tégláégetők, bányászok és földmunkások. A szezonális emigráció gazdasági hasznát az Udinei Kereskedelmi Kamara is elismerte, hiszen a megélhetési nehézségek miatt kivándorolt lakosság külföldről jelentős összegű jövedelmet juttatott a tartományba. A gazdasági válság, valamint a kialakuló nacionalista szemlélet azonban gátat szabott az emigrációnak, mely csak a 30-as évek végén vett ismét nagyobb lendületet a gyarmatok felé: az artegnaiak Szomáliában, Líbiában, Etiópiában, Rodoszon és a környező szigeteken tűnnek fel, emellett jelentős a belső vándorlás is.

A II. világháború időszaka ismét törést jelentett, s mivel ezt követően sem indul meg jelentős gazdasági fejlődés a területen, 1945 és 1970 között a lakosság majdnem fele munkanélküli. Ezekben az évtizedekben ismét Franciaország és Svájc lesz népszerű, a munkavállalók elsősorban a nagy munkaerő-szükségletet igénylő építő- és gépipari, valamint az energetikai ágazat nagyobb cégeinél csoportosultak. Hasonló volt a helyzet Németországban is, ahol a háborús embervesztés miatt és a gazdaság újbóli felendítése érdekében az 1951-es párizsit 1955 és 1968 között még nyolc bilaterális egyezmény követte, melyek a munkaerő szabad áramlásával és a szervezett toborzással kapcsolatban születtek. Az ekkor kivándorlók főképp az autópárhban (Mercedes, Ford, Volkswagen) helyezkedtek el. Belgium és Luxemburg mellett a tengerentúli területek iránt szintén nőtt az érdeklődés.

Az 1960-as évektől kezdődően azonban általános mérséklődés figyelhető meg egyrészt, mivel Friuliban a számos befektetésnek köszönhetően gyors ütemű iparosodás kezdődik, másrészt a 70-es években kialakuló olajválság miatt, mely az európai autógyártásra is kedvezőtlenül hatott. Az 1976-os földrengést követően az iparban, építőiparban egyre több lehetőség kínálkozik, ezért sokan hazatérnek. Ismételt növekedés a kivándorlásban csak 1989-et követően, a berlini fal ledöntése és Németország egyesülése után figyelhető meg. A folyamat a mai napig is tart, bár a 2000-es évekre az emigráció elvesztette korábbi jellegzetességeit; az „új emigráció” már az értelmiségiek elvándorlását jelenti, melynek elsődleges célterülete Anglia, Németország, Svájc, Franciaország, az Egyesült Államok és Brazília.

A képzettség kérdéskörét illetően a kötetek tanulsága szerint a követelmények korszakonként változtak, a szakmunkások iránti igény fokozatosan növekedett. Mivel a tégláégetés — mely főképp az első szakaszban az egyik leggyakoribb mesterség volt a vendégmunkások körében — nem igé-

nyelt külön képesítést, s akár munkavégzés közben is elsajátítható volt, az alacsonyabb iskolázottsággal rendelkezők is megtalálhatták boldogulásukat a szakmában. Ehhez hasonlóan számos mesterséget (pl. ács, kőműves) akár már gyerekkoruktól fogva elsajátíthattak, hiszen az otthon töltött időben a legtöbben házaik javítását, bővítését végezték. Noha már a XIX. század elején élt a tankötelezettség, s emiatt az írás-olvasás készsége is megfelelően terjedhetett, a kelendő szakmák megtanulásához speciális képzésen való részvételre (Buja, Gemona del Friuli) is volt lehetőség. A szakmunkások iránt azonban csak a XX. század második felében nőtt meg igazán a kereslet, elsősorban a gép- és faiparban: ekkor születtek szerződések szakképzett munkaerő közvetítésének érdekében német autógyártók és olasz képzési helyek között, melyek révén többek között udinei tanulók számára nyílt lehetőség gyáraikban elhelyezkedni.

A munkavállalási feltételeket, munkakörülményeket illetően részletes és szemléletes leírásokkal, interjúrészletekkel találkozhatunk mindhárom kötet, mindhárom ország tekintetében. Jellemző volt, hogy Svájc és Franciaország esetében már az útlevel kiállítására, illetve a határátlépés munkaszervezés bemutatása ellenében történhetett, amellett, hogy minden munkásnak évente fizikai alkalmassági vizsgálaton kellett átesnie. A szigorú feltételek, a többször embertelen bánásmód és az eljárás körülményessége azonban az illegális emigráció erősödését vonta maga után.

A szerzők által összegyűjtött információk alapján kijelenthető, hogy a Friuliból érkezőket hozzáértő és megbízható munkásként tartották számon, így általában jobb elbánásban részesültek, mint más nemzetből vagy Olaszország egyéb területeiről érkező munkások. Svájc esetében a megkérdezettek 20 százaléka számolt be diszkriminatív magatartásról mind a munkában, mind a hétköznapi élet során. Körülményeikre jellemző volt, hogy a vendégmunkások rendszerint a munkavégzés helyéhez közel, szegényes feltételek között, munkásszállásokon, fabarakkokban vagy közös bérlakásokban laktak, ezzel is igyekezve minél többet megtakarítani. Habár a napi 13–14 órás munkaidőt idővel csökkentették, rendszerint csak néhány szезont töltöttek egy-egy helyen. Főképp a teljes családok kiköltözési lehetőségének köszönhetően – Svájcban pl. csak egy 1964-es szabályozás tette lehetővé a hozzátartozók bevándorlását – erősödött a nők jelenléte, akik cselédként, pesztraként vagy gyári munkásnőként (fonoda, varroda, kötőüzem, édességipar) helyezkedtek el, továbbá a turisztika és a vendéglátás területén dolgoztak.

Mivel a kivándorlók elsődleges célja családjuk életkörülményein való javítás, földterület illetve házvásárlás vagy bővítés volt, az egyébként is

hosszú munkaidő mellett a több megtakarítás reményében általában még hétvégén is dolgoztak, s emiatt kevés szabadidővel rendelkeztek. Ezt az időt többnyire pihenéssel, vásárlással, főzéssel, házimunkával töltötték. Ilyen körülmények között a társadalmi, kulturális integráció nehézkes volt, amit a szezonális jelenlét is hátráltatott. Mégsem voltak ritkák a helyiekkel vagy máshonnan érkezett emigránsokkal kötött vegyes házasságok, melyekről a kötetekben szintén találhatóak statisztikák. A beilleszkedést különböző szervezetek igyekeztek segíteni: amellet, hogy a konzulátusok aktív szerepet vállaltak az olasz közösségek életében, rendszeresen szervezett programokat a svájci *Fogolâr Furlan*, vagy a német *Circolo Italiano* is. Érdekvédelmi képviselőik az ACLI (*Associazioni Cattoliche dei Lavoratori Italiani* – Olasz Katolikus Munkásszövetség) volt, amely hatékonyabb integrációjukat is elősegítette, többek között nyelvtanfolyamok szervezése, a munkanélküliek támogatása révén.

A kötetek érdeme amellet, hogy az emigráció számos aspektusát érintik és igen informatívak, a gyűjtőmunka és forráshasználat, melyek révén új megközelítésből szemlélhető az a társadalmi jelenség, mely nagyban meghatározza Friuli történelmét. Figyelemre méltó az igyekezet, mellyel a szerzők a település múltjának megismertetésére és megőrzésére törekednek. A helyben gyűjtött adatok és a személyes vonatkozások feltárása egyedivé teszi a könyvsorozatot, mely nemcsak az érintett artegnaiak érdeklődését keltheti fel, hanem értékes információkkal szolgálhat azon érdeklődők, kutatók számára is, akik Friuli és az emigráció történetével kapcsolatban kívánnak részletesebb, specifikusabb ismereteket szerezni. A szerzők a kötetek mondanivalóját közérthető stílusban rendszerezik, interjúrészletekkel, személyes élményekkel és korabeli fényképekkel gazdagon illusztrálva. Kutatómunkájuk eredményeit az olvasó igényesen kivitelezett kiadványok formájában veheti kézbe.

Elisa Della Mea–Egidio Madussi: *Quaderni d'Emigrazione 001 Svizzera* (Emigrációs füzetek 001 Svájc), Associazione „la Sisile”, Artegna, 2012. 110 o.

Elisa Della Mea–Egidio Madussi: *Quaderni d'Emigrazione 002 Francia* (Emigrációs füzetek 002 Franciaország), Associazione „la Sisile”, Artegna, 2014. 158 o.

Elisa Della Mea–Egidio Madussi: *Quaderni d'Emigrazione 003 Germania* (Emigrációs füzetek 003 Németország), Associazione „la Sisile”, Artegna, 2016. 139 o.

Blaskó Barbara